
Die leksikografiese hantering van woordgroepstamme

R.H.Gouws, *Departement Afrikaans en Nederlands, Universiteit van Stellenbosch*

Abstract: The Lexicographical Treatment of Word Group Stems. The lexicon of Afrikaans consists of a variety of lexical items which have to be included in Afrikaans dictionaries as lexical, sublexical and multilexical lemmas. This paper deals with the treatment of sublexical lemmas and focusses on one specific type of sublexical item, i.e. the stems of complex lexical items that have an alternative occurrence beyond the limitations of the complex, where this occurrence is not that of a word but rather of a word group. Afrikaans dictionaries have not yet given proof of the fact that the treatment of this type of lemma also falls within their scope. Attention is drawn to existing limitations impeding the inclusion of these stems as lemmas. It is shown that although these stems seldom have a semantic plus value that would oblige the lexicographer to include them as lemmas, their potential inclusion can be motivated on linguistic and metalexical principles. Utilizing the existing criteria for the inclusion of sublexical lemmas, a number of arguments are given to prove that these word group stems should be regarded as lexical items and therefore as potential lemmas. However, the current Afrikaans lexicographical endeavour, dominated by a word-based approach, does not make provision for these stems to be treated as multiword sublexical lemmas. Adhering to some existing policies regarding the selection and macrostructural occurrence of sublexical lemmas, a number of proposals are made to ensure a linguistically sound lexicographical treatment of word group stems. Although the proposals made in this paper are motivated from a theoretical perspective, they are primarily aimed at the enhancement of the Afrikaans lexicographical practice. However, the implications of this discussion are not only relevant to lexicographers but also to theoretical linguists. The paper offers a new look at the diversity of lexical items and the structure of the lexicon of Afrikaans. This emphasizes once again the importance of an interaction between theoretical linguistics and lexicography. Such an interaction will always prove to be beneficial to both linguist and lexicographer.

Keywords: WORD GROUP STEM, SUBLEXICAL LEMMA, SEMANTIC PLUS VALUE, WORD-BASED APPROACH OF AFRIKAANS DICTIONARIES, MULTIWORD SUBLEXICAL LEMMA, LEXICOGRAPHY

Opsomming: Die leksikografiese hantering van woordgroepstamme. Die leksikon van Afrikaans bestaan uit 'n verskeidenheid leksikale items wat in Afrikaanse woordeboeke opgeneem moet word as leksikale, subleksikale en multileksikale lemmas. Hierdie artikel bespreek die behandeling van subleksikale lemmas en plaas die klem op een sub tipe, te wete die woordgroepstamme van samestellende samestellings en samestellende afleidings. Hierdie stamme verteenwoordig telkens 'n optredevariant van 'n leksikale item wat buite die betrokke gelede woord as woordgroep funksioneer. Afrikaanse woordeboeke bied nog nie 'n behandeling van

woordgroepstamme nie. Daar is verskeie faktore wat die insluiting van woordgroepstamme beperk. Alhoewel hierdie stamme nie dikwels 'n semantiese pluswaarde het nie, word dit aangetoon dat hulle potensiële opname volgens metaleksikografiese en taalkundige beginsels gemotiveer kan word. Deur op die geldende kriteria vir die opname van subleksikale lemmas te let, word aangevoer dat woordgroepstamme as leksikale items uit eie reg en gevolglik as potensiële lemmas beskou moet word. Die nie-opname van hierdie tipe leksikale item as 'n meerwoordige subleksikale lemma in Afrikaanse woordeboeke spruit uit 'n woordpartydigheid wat die makrostrukturele keuse domineer. Dit beperk die opname van sowel multileksikale as subleksikale lemmas. Voorstelle word in hierdie artikel aan die hand gedoen om die leksikografiese bewerking van woordgroepstamme op 'n taalkundig bevredigende manier aan te bied. Alhoewel die voorstelle in hierdie artikel vanuit 'n teoretiese perspektief gedoen word, is hulle primêr daarop gerig om die Afrikaanse leksikografiese praktyk tot voordeel te strek. Die implikasies van die voorstelle en bespreking is nie net van leksikografiese belang nie maar is ook ter sake vir die teoretiese taalkundige. 'n Nuwe siening van die verskeidenheid binne die leksikon word aan die orde gestel. Dit beklemtoon nogmaals die belang daarvan dat daar 'n wisselwerking tussen taalteorie en leksikografiese praktyk moet wees. So 'n wisselwerking strek sowel leksikograaf as die taalkundige ten goede.

Sleutelwoorde: WOORDGROEPSTAM, SUBLEKSIKALE LEMMA, SEMANTIESE PLUSWAARDE, WOORDPARTYDIGHEID VAN AFRIKAANSE WOORDEBOEKE, MEERWOORDIGE SUBLEKSIKALE LEMMA, LEKSIKOGRAFIE

1. *Inleidend*

In die leksikon van 'n taal word verskillende tipes leksikale items onderskei. 'n Woordeboek doen verslag van die leksikon deur 'n versameling leksikale items as lemmas op te neem en per leksikografiese bewerking daarop kommentaar te lewer. Al die verskillende tipes leksikale items van 'n gegewe taal moet in sy woordeboeke neerslag vind. Deur dié verskeidenheid te erken, weerspieël die makrostruktuur van 'n woordeboek aan sy gebruiker die volle aard van die leksikon van daardie taal.

In die leksikon van Afrikaans word drie tipes leksikale items onderskei. Eerstens is daar die leksikale items wat as woorde optree. Hulle maak die grootste deel van die leksikon uit. Tweedens is daar meerwoordige items, bv. groepsetsels (soos *ten spyte van*), idiome (soos *klein muisies het groot ore*), en deeltjewerkwoorde (soos *om die bos lei*). Derdens is daar leksikale items wat op subwoordelike vlak werksaam is, bv. stamme en affikse. Al drie hierdie tipes moet in Afrikaanse woordeboeke as lemmas opgeneem word. Dit lei daartoe dat die makrostruktuur van Afrikaanse woordeboeke eweneens 'n vormlike verskeidenheid vertoon met leksikale, multileksikale en subleksikale lemmas.

2. *Subwoordelike leksikale items*

Combrink (1990: 23 e.v.) bied 'n aanduiding van die verskillende tipes morfeme van Afrikaans. Naas ongelede woorde erken hy elke kleinste lit van 'n gelede woord as 'n morfeem. In gelede woorde tree twee tipes morfeme op, te wete stamme en affikse en in elk van dié twee kategorieë maak Combrink voorsiening vir verskillende subtipes. Hierdie subtipes het as dele van gelede woorde nie 'n selfstandige optredemoontlikheid nie, maar hulle is afhanklik van die medeoptrede van minstens een ander morfeem. Op grond van hierdie kenmerk word sulke morfeme as subwoordelike leksikale items beskou.

'n Optrede as subwoordelike leksikale item impliseer nie noodwendig dat die betrokke leksikale item altyd slegs subwoordelike status het nie. Gouws (1989: 87 e.v.) het reeds aangetoon dat een leksikale item 'n optrede as woord en as stam kan hê. Die verhouding tussen een leksikale item se stam- en woordoptrede, bv. die optrede van die leksikale item *lig* as woord in die *lig* op die *tafel* en sy optrede as stam in *flitslig*, moet gesien word as 'n verhouding tussen varianteoptredes van dieselfde leksikale item.

Subwoordelike leksikale items beslaan 'n wesenlike deel van die leksikon van Afrikaans en leksikografe moet in hulle woordeboeke daarvan rekenskap gee. Dit kan gedoen word deur sulke leksikale items as subleksikale lemmas op te neem. Subleksikale lemmas word dan op vormlike vlak van leksikale lemmas onderskei deurdat die subwoordelike leksikale items as sg. **streeplemmas** opgeneem word. 'n Streeplemma bevat naas die leksikale item wat daarin weergegee word, 'n koppelteken wat onmiddellik voor of onmiddellik na die leksikale item verstrekkend word na gelang van die relatiewe posisie van dié leksikale item in die gelede woord waarin hy optree. 'n Onderskeid word gemaak tussen **prestreeplemmas**, dit is waar die koppelteken die leksikale item onmiddellik voorafgaan soos by die agtervoegsel *-agtig* as subleksikale lemma, en **poststreeplemmas**, dit is waar die koppelteken die leksikale item onmiddellik volg soos by die voorvoegsel *ont-* as subleksikale lemma. Hierdie koppeltekens merk die subwoordelike status van die betrokke leksikale items. Alhoewel nie deel van die leksikale item nie, is so 'n koppelteken wel déél van die lemma — vgl. Gouws (1989: 86) en Wiegand (1983: 455).

2.1 *Kriteria vir opname as subleksikale lemmas*

Die belangrikste kriterium vir 'n subwoordelike element om as subleksikale lemma opgeneem te word, is eie leksikale-itemstatus. Allé subleksikale lemmas moet leksikale items uit eie reg wees. Daarnaas is daar ander kriteria wat ook toegepas word. Aan enkele van hierdie kriteria word vervolgens aandag gegee.

2.1.1 *Stamme*

'n Leksikale item wat slegs 'n subwoordelike optrede as stam het, moet as subleksikale lemma opgeneem word. Aangesien die betekenis van so 'n leksikale item nooit as woord geleksikaliseer word nie, moet die woordeboek dus via die geleksikaliseerde stam van dié waarde verslag doen, vgl. die voorbeeld **drog-** met die betekenis "vals, onwaar, misleidend". Hierdie leksikale item tree nooit as woord op in die Afrikaanse leksikon nie. Leksikale items wat slegs 'n stam-optrede het, kom nie baie algemeen in Afrikaans voor nie. Gevolglik is daar 'n beperkte aantal subleksikale lemmas wat op sterkte hiervan opgeneem word.

In Afrikaans is dit wel baie algemeen dat 'n leksikale item selfstandige woordstatus kan hê maar ook in 'n gelede woord as stam kan optree. In ander gevalle verteenwoordig subwoordelike status net een van die optredevariante van 'n leksikale item wat ook 'n varianteoptrede as woord kan hê. Vergelyk in hierdie verband die leksikale item **tuin** wat 'n woordoptrede het met o.a. die betekeniswaarde "stuk grond waar blomme, groente, vrugte gekweek word", maar ook die subwoordelike variant **tuin-** met die waarde "gekweekte" soos in **tuinblom**. So 'n stam bly 'n leksikale item en behoort as potensiële subleksikale lemma oorweeg te word. Dat 'n leksikale item én as woord én as stam kan optree, impliseer nie dat albei dié optredes in die woordeboek opgeneem moet word nie. Dit sal 'n te uitgebreide makrostruktuur tot gevolg hê. Leksikale-itemstatus, die hoofkriterium vir opname as subleksikale lemma, moet gevolglik ondersteun word deur 'n reeks verdere kriteria. Die huidige hantering van hierdie kriteria gee blyke van 'n hiërargiese eenrigting oorganklike verhouding tussen die verskillende kriteria. 'n Bepaalde kriterium kan slegs toegepas word indien die voorafgaande een ook toegepas is. Leksikale-itemstatus is die hoofkriterium. Alle elemente wat hieraan beantwoord, word egter nie as subleksikale lemmas opgeneem nie.

Die tweede kriterium stel 'n verdere voorwaarde waaraan subwoordelike leksikale items moet voldoen om vir opname as subleksikale lemmas te kwalifiseer. Die leksikografiese belangstelling in stamme as potensiële subleksikale lemmas word primêr vanuit die semantiek bepaal. Opname geskied nl. veral waar daar 'n semantiese plus- of 'n semantiese minuswaarde is, vgl. Gouws (1989: 88). Indien 'n leksikale item in sy stamoptrede 'n semantiese waarde het wat nie ook in sy woordoptrede geaktiveer word nie, moet daardie leksikale item naas sy leksikografiese bewerking as leksikale lemma ook 'n bewerking as subleksikale lemma kry, met 'n verklaring van die semantiese pluswaarde as primêre inskrywing in dié artikel.

Naas hierdie semantiese motivering is dit ook belangrik dat die betrokke leksikale item 'n produktiewe subwoordelike optrede moet hê. Unieke komponente van samestellings soos die **tjoep-** van **tjoepstil** en die **-balk** van **blaasbalk** word nie as lemmas oorweeg nie omdat hulle slegs in 'n enkele gelede woord verskyn.

2.1.2 Affikse

In Afrikaans is affikse, soos stamme, ook volwaardige leksikale items wat as subwoordelike items oorweeg moet word vir opname as subleksikale lemmas. Leksikale-itemstatus bly steeds die hoofkriterium vir opname in 'n woordeboek. Die kriterium van 'n semantiese pluswaarde wat die stamvariant onderskei van die woordvariant speel nie by affikse 'n rol nie. Omdat affikse net 'n subwoordelike optrede het, kan daar in die bewerking daarvan as subleksikale lemma geen duplisering van inligting voorkom wat reeds in die artikel van die leksikale lemma verstrekkend is nie. Gevolglik is die opname van affikse as streeplemmas die enigste manier waarop 'n woordeboek 'n volledige leksikografiese bewerking van hierdie tipe leksikale item kan gee. Anders as wat die geval met stamme is, behoort alle affikse as lemmas opgeneem te word.

By die oorweging van stamme vir opname as subleksikale lemmas speel die semantiese kriterium 'n beduidende rol. Hierdie opnamekriterium is nie van toepassing op affikse nie. Afrikaanse woordeboeke word gekenmerk deur 'n dominante semantiese gerigtheid. Ook die leksikografiese hantering van affikse val binne die bestek hiervan. Alhoewel daar nie 'n semantiese kriterium bestaan wat die opname van affigale lemmas beheer nie, beïnvloed die semantiese gerigtheid wel die opname van affikse in 'n baie hoë mate.

Woordeboeke gee geen getroue weergawe van die versameling affikse wat leksikale items van Afrikaans is nie. Slegs 'n beperkte aantal affikse kry lemmastatus. Die leksikografiese bewerking van affigale lemmas fokus veral op die semantiese aspekte van die betrokke affiks. Alle affikse het nie semantiese waarde nie, vgl. in hierdie verband Combrink (1990: 23). Alle affikse het wel grammatiese waarde. Al is die hooffokus van verklarende woordeboeke gerig op die oordra van betekenisinligting is dit nie die enigste inligtingstipe wat aangebied moet word nie. Ook die grammatiese waarde van 'n leksikale item, selfs al is daar nie sprake van 'n semantiese waarde nie, verdien 'n leksikografiese bewerking. Woordeboekartikels behoort so ontwerp te word dat die semantiese gleuf ongevul kan wees ten gunste van 'n uitvoeriger bewerking van die lemma se funksionele waarde.

Voegsels is voorbeelde van affikse wat geen semantiese waarde het nie. Dat hulle wel grammatiese waarde het, blyk onder meer uit hulle vermoë tot valensiegewing. Geen voegsel figureer as lemma in Afrikaanse woordeboeke nie. Die enigste manier waarop hulle optrede gedeeltelike makrostrukturele erkenning kry, is as deel van sommige onverklaarde gelede woorde of as deel van uitgebreide stamme wat as streeplemmas opgeneem word. Ten onregte word die kriterium van leksikale-itemstatus, die primêre kriterium wat opname as lemmas bepaal, hier ondergeskik gestel aan 'n semantiese kriterium wat die betekenis van 'n leksikale item as voorvereiste vir lemmastatus stel.

2.2 Die leksikografiese vergestaltung van subwoordelike leksikale items

Subleksikale lemmas verteenwoordig die leksikografiese vergestaltung van die versameling subwoordelike leksikale items van die betrokke taal se leksikon. Vir die leksikograaf is dit nie net belangrik om subwoordelike leksikale items in sy woordeboek op te neem nie, maar hy moet ook weet hoe om die leksikografiese bewerking daarvan aan te pak. Die bewerking van verskillende tipes leksikale items vereis nie altyd 'n aanbieding van identiese inligtingstipes nie. Die leksikograaf moet hier 'n konsekwente behandelingswyse t.o.v. elke lemmatipe hê. Die manier waarop die bewerking plaasvind en die volledige ontsluitingsmoontlikhede van die verstrekte inligtingstipes moet in die toeliggende aantekeninge verduidelik word.

In die Afrikaanse grammatika is dit opvallend dat die terminologie oorheers word deur 'n sterk woordgerigtheid, vgl. in hierdie verband Ponelis (1989). Hierdie woordgerigtheid is nie beperk tot die terminologie nie, maar uit 'n oorsig van verskillende studieprojekte in die Afrikaanse leksikologie is dit al gou duidelik dat die klem baie prominent op woorde as leksikologiese teiken is, terwyl meerwoordige en subwoordelike leksikale items meestal buite die bestek van die studieterrein val. Ook die Afrikaanse leksikografie weerspieël 'n soortgelyke bestekbeperking. Daarom gee die lemmakeuse van Afrikaanse woordeboeke min erkenning aan die optrede van ander leksikale items as woorde, vgl. in hierdie verband o.a. Ponelis (1989) en Gouws (1989), (1989a), (1990).

Die korrekte leksikografiese hantering van subwoordelike leksikale items is daarvan afhanklik dat daar ten gunste van 'n leksikale gerigtheid afstand gemaak moet word van die bestaande woordpartydigheid. Die lemmakeuse moet gemaak word uit die volle versameling items van die leksikon van die betrokke taal. 'n Leksikale benadering voorveronderstel dat alle subwoordelike leksikale items ook as potensiele lemmas beskou moet kan word.

Alhoewel leksikale-itemstatus nie woordstatus impliseer nie, is dit wel so dat die grootste aantal leksikale items woorde is. Die woordoorwig van die Afrikaanse leksikon is direk verantwoordelik vir die sterk woordgerigte benadering tot die makrostruktuur van woordeboeke. Gevolglik word subwoordelike leksikale items te dikwels geïgnoreer wanneer dit by die leksikografiese bewerking van die leksikon kom.

3. *Subleksikale lemmas*

By 'n studie van die leksikon van Afrikaans moet daar erkenning gegee word aan die status van subwoordelike leksikale items as volwaardige leksikonelemente. Sulke leksikale items behoort as subleksikale lemmas deel te word van die makrostruktuur van Afrikaanse woordeboeke.

3.1 Geleedheid van leksikale items

'n Leksikale benadering tot die samestelling van woordeboeke betrek al die tipes leksikale items waaruit die leksikon bestaan. Deur vir die opname van subwoordelike leksikale items voorsiening te maak, word bepaalde leksikale items opgeneem wat in die taal as onselfstandige morfeme optree. Dit beteken nie dat 'n leksikale benadering gelyk te stel is aan 'n morfeembenadering nie. Die versameling morfeme van Afrikaans verteenwoordig slegs 'n deelversameling van die leksikale items. 'n Morfeem is nl. 'n ongelede woord of die kleinste lit van 'n gelede woord — vgl. Combrink (1990: 23). Alhoewel alle morfeme van Afrikaans leksikale items is, is alle leksikale items nie morfeme nie. Morfeme is ongeleed, terwyl leksikale items ook geleed kan wees. Morfeme is die uiteindelijke stukke waarin 'n gelede woord uitputtend verdeel kan word. So 'n gelede woord se onmiddellike stukke kan steeds geleed wees. Waar dit die geval is, is hulle nie morfeme nie, maar wel leksikale items. Morfeme kan nie geleed wees nie; leksikale items wel. Die geleedheid van leksikale items en dus ook van lemmas het belangrike implikasies vir die leksikograaf.

Een van die kenmerke van leksikale items is dat hulle op verskillende maniere geleed kan wees. Vergelyk in hierdie verband Ponelis (1989: 45 e.v.). Geleedheid, ook op semantiese vlak, is 'n algemene verskynsel by leksikale items. Semantiese geleedheid hang daarmee saam dat 'n leksikale item opgebou kan wees uit elemente wat elk 'n afsonderlike semantiese waarde het. Vergelyk die leksikale item *vrouens* wat uit *vrou-* en die meervoudsmorfeme *-ens* bestaan en die samestelling *tafelblad* wat uit die stamme *tafel-* en *-blad* bestaan. Albei hierdie voorbeelde is semanties geleed. Daarnaas kan leksikale items grammaties geleed maar semanties ongeleed wees, soos blyk uit die sinchroniese beskouing van die deeltjiewerkwoord *te berde bring*. Ponelis (1989: 46 e.v.) gee aandag aan hierdie aspek.

Naas die semantiese geleedheid waaraan Ponelis aandag gee, kan 'n verdere tipe onderskei word, 'n tipe wat veral vir die leksikograaf van waarde is in sy besluitneming oor die moontlike opname van 'n subleksikale lemma. Vergelyk die werkwoord *uitsoek* wat in *Nasionale Woordeboek* (voortaan NW) as leksikale lemma opgeneem is met die polisemiese waardes:

"1. onder 'n aantal uitkies. 2. sorteer."

Daarnaas is daar 'n streeplemma *uitsoek-* met die volgende leksikografiese bewerking:

"beste; wat uitgesoek is. Uitsoekbuurt, -diere."

Die streeplemma het 'n semantiese pluswaarde wat nie die leksikale lemma geld nie. Dit regverdig sy opname as subleksikale lemma. Die leksikale item *uitsoek* het 'n woordoptrede as deeltjiewerkwoord maar ook 'n varianteoptre-

de as stam van die samestelling **uitsoekbuurt**. Dit kan ook as 'n vorm van semantiese geledheid beskou word waar die betrokke betekeniswaarde geaktiveer word deur die omgewing waarbinne die leksikale item optree.

3.2 Gelede subleksikale lemmas

Geledheid geld ook op subwoordelike vlak. Woordeboeke bevat dikwels subleksikale lemmas wat steeds gelede leksikale items is. Vergelyk bv. lemmas wat uitgebreide stamme is soos **lammer-**, **kinder-**, **siels-**, **volks-**, ens. Subleksikale lemmas kan verskillende tipes grammatiese geledinge hê.

Dit is reeds in Gouws (1989) bespreek dat sommige leksikale items, soos **uitsoek** hier bo, én as stam én as woord kan optree. Daarnaas is daar ander leksikale items wat net 'n woordoptrede het, bv. die neweskikker **want**, terwyl daar 'n derde kategorie is wat slegs 'n stamoptrede het, bv. die genoemde **drog**-soos in **drogbeeld** (vgl. paragraaf 2.1.1). Die kategorie leksikale items wat slegs 'n stamoptrede het, is nie beperk tot simplekse leksikale items nie. Gelede subwoordelike leksikale items verteenwoordig soms die enigste optrede van 'n spesifieke leksikale item. Vergelyk hier die WAT-lemma **kortdag-**, 'n gelede subwoordelike leksikale item wat beteken "... gouer blom en ontwikkel as die dagligperiode kort is of kunsmatig verkort word, ...", bv. in samestellings soos **kortdaggewas**, **kortdagkultivar**. Die lemmatisering van sulke gelede subleksikale items wat nie 'n varianteoptrede as woord het nie, is nie probleemloos nie. Vergelyk die volgende voorbeelde van streeplemmas uit die NW: **halfeind-**, **hoëspannings-**, **langsteel-**, **varswater-**. (Die feit dat **hoëspannings-** 'n uitgebreide stam is, is nie vir hierdie bespreking ter sake nie.) Al hierdie voorbeelde is leksikale items. Dit word o.a. ondersteun deur hulle produktiewe optrede en die semantiese geledheid van die samestellings waarbinne hulle optree. In gelede woorde soos **halfeindwedstryd**, **hoëspanningsdraad**, **langsteelgraaf** en **varswaterhengel** is die eerste onmiddellike stukke telkens volwaardige leksikale items met 'n eie semantiese waarde. Hierdie leksikale items is gelede stamme wat slegs binne geledewoordverband as ortografiese eenheid optree.

4. Samestellende samestellings

'n Sintaktiese omskrywing van die bogenoemde samestellings wys dat die varianteoptredes van hulle eerste onmiddellike stukke nie woorde is nie maar woordgroepe: 'n **graaf met 'n lang steel**, **hengel in vars water**, ens. Buite hierdie samestellings word die woordgroepe **lang steel**, **vars water**, ens. nie as individuele leksikale items beskou nie maar as kollokasies wat vrye verbindings van meer as een leksikale item is. Die samestellings wat hier ter sprake is, is sg. **samestellende samestellings**. Vergelyk Combrink (1990: 68) vir 'n uitvoeriger bespreking van hierdie tipe.

Die leksikograaf moet hom in die opname van subleksikale lemmas nie net laat lei deur die grammatiese simplekse van Afrikaans en die optrede van

hulle stamvariante in gelede woorde nie. So 'n benadering sou beperkend werk aangesien alle subwoordelike leksikale items nie daardeur ondervang sal kan word nie. Woordeboeke moet daarvan blyke gee dat 'n woordgroep wat skynbaar 'n kollokasie is, binne 'n samestellende samestelling as stam en dus as leksikale item uit eie reg kan optree.

Ponelis (1989: 47) bespreek die sintaktiese status van leksikale elemente en wys daarop dat die dele van afleidingsvorme en samestellings nie-sintaktiese leksikale elemente is. Daarteenoor kan leksikale eenhede met sintaktiese funksie die eindstukke van sintaktiese konstruksies wees. Dit sluit woorde in asook fleksieformanse en die stamme waarmee hulle verbind. 'n Samestellende samestelling soos bv. **langsteelgraaf** is, soos ander samestellings, 'n nie-sintaktiese leksikale item. Sy onmiddellike stukke, nl. die komponente **langsteel-** en **-graaf**, is nie-eindstukke van hierdie konstruksie. As stam in hierdie samestelling kwalifiseer langsteel- as leksikale item en gevolglik ook vir opname as subleksikale lemma. Die ortografiese eenheid wat die eerste onmiddellike stuk binne samestellingsverband vertoon, dra daartoe by dat leksikograwe dié soort leksikale item wel as potensieële makrostrukturelement beskou. Gevolglik word sulke subwoordelike leksikale items geredelik as streeplemmas in Afrikaanse woordeboeke aangetref.

4.1 Woordgroepstamme

'n Samestellende samestelling se tweede onmiddellike stuk kan 'n stam wees wat buite die samestelling as woordgroep optree in die sg. afstandskomposita. Die huidige bereëling in dié verband is dat die afstandskoppelteken opsioneel is. Die Afrikaanse spelreëls bepaal dat daar 'n enkele tipe geval is waar die afstandskoppelteken verplig behou moet word. Dit is nl. waar die eerste stam 'n voegsel neem, bv. **stads- elektriese ingenieur**. Omdat 'n voegsel nie in 'n woordfinale posisie in Afrikaans optree nie, het die afstandskoppelteken hier 'n funksie as merker van stamstatus maar ook as aanduider daarvan dat die stam 'n eerste onmiddellike stuk is.

Waar die afstandskoppelteken nie gebruik word nie, verloor die samestelling sy ortografiese eenheidskarakter. Vergelyk die volgende voorbeelde van sulke samestellende samestellings (die afstandskoppelteken word deurgaans weggelaat): **standaard maandelikse toeslag, hoof mediese beampte, tweedejaar teologiese student**, ens. Selfs al word die afstandskoppelteken gebruik, merk dit die stamkarakter van die eerste onmiddellike stuk maar dit illustreer geen ortografiese eenheid binne die tweede onmiddellike stuk nie. Ondanks die tradisionele beskouing dat 'n stam van 'n samestelling 'n ortografiese eenheid is, is die onmiddellike stukke van 'n samestellende samestelling steeds die stamme van daardie samestelling. In die voorbeeld **standaard maandelikse toeslag** is die onmiddellike stukke **standaard** en **maandelikse toeslag**, en albei hierdie onmiddellike stukke is stamme van die samestellende samestelling. Dit het implikasies vir die leksikograaf. As stamme val die onmiddellike stukke

van samestellende samestellings binne die breër kategorie van subwoordelike leksikale items wat in 'n woordeboek vir opname as subleksikale lemmas oorweeg moet word.

Dit is reeds genoem dat die leksikografiese belangstelling in stamme as potensiële subleksikale lemmas primêr vanuit die semantiek bepaal word. Stamme wat die eerste onmiddellike stuk van 'n samestelling is én stamme wat die tweede onmiddellike stuk is, kan vir opname as subleksikale lemmas oorweeg word. Dieselfde reël behoort ook samestellende samestellings te geld. Gevolglik moet die tweede onmiddellike stuk van 'n samestellende samestelling as 'n potensiële lemma oorweeg word. Waar die onmiddellike stuk 'n stam is wat ortografies twee woorde is, hou dit nuwe implikasies in vir die aard van subleksikale lemmas. Stamme wat as subleksikale lemmas opgeneem word, word tradisioneel as streeplemmas gemerk. Die koppelteken dui aan dat die betrokke lemma beperk is tot 'n optrede as gebonde komponent van 'n groter ortografiese eenheid. As mikrostrukturele element merk die koppelteken dus nie die subleksikale funksie van die lemma nie maar wel sy subleksikale vorm. Woordgroepstamme voldoen aan die formele kriteria om as subwoordelike leksikale items geklassifiseer en dus as subleksikale lemmas opgeneem te word. Weens hulle vormlike kenmerke kan hulle nie as streeplemmas hanteer word nie. Daar sal dus op 'n ander tipografiese merker besluit moet word ter aanduiding van hulle subwoordelike status.

Daar word in die leksikografie reeds van die sg. dubbelpuntkonvensie gebruik gemaak om 'n sekere tipe lemma te merk. Dit gaan om lemmas wat nie self leksikale items is nie maar slegs as trefwoord vir 'n bepaalde meerwoordige leksikale item dien. Die NW het bv. die lemma *afgesien*. Die dubbelpunt dui aan dat die lemma deel van 'n groter geheel is. In die artikel word die leksikale item *afgesien van* dan ook vermeld en behandel. Gouws (1990) beveel ook aan dat 'n soortgelyke stelsel gebruik kan word vir die lemmatisering van idiome. Die dubbelpuntkonvensie word by meerwoordige leksikale items onmiddellik ná die trefwoord geplaas. By woordgroepstamme wat as tweede onmiddellike stuk van 'n samestellende samestelling optree, sou hierdie konvensie ook met vrug gebruik kon word. Die toepassing daarvan kan bv. geskied deur die dubbelpunt onmiddellik vóór die lemma te plaas. Die dubbelpunt tree dan as merker op om die lemmatisering van 'n spesifieke tipe leksikale item aan te dui.

4.2 Beperkinge op woordgroepstamlemmas

Die erkenning van woordgroepstamme het implikasies vir die Afrikaanse leksikograaf aangesien 'n woordgroepstam as potensiële makrostrukturelement buite die behandelingsterrein van die heersende leksikografiese praktyk val. Ondanks hierdie implikasies hoef die hantering van woordgroepstamme nie vir die leksikograaf problematies te wees nie. Die Afrikaanse leksikon bevat 'n relatief klein aantal woordgroepstamme. Hulle sal nie 'n beduidende deel van

die lemmaversameling van 'n woordeboek uitmaak nie. Daarbenewens is 'n groot persentasie van die woordgroepstamme semanties deursigtig. Hulle hoef gevolglik nie as verklaarde lemmas opgeneem te word nie. Die optrede van woordgroepstamme as makrostruktuurelemente is van 'n beperkte aard omdat daar betreklik min sulke leksikale items is, maar ook omdat die semantiese kriteria wat ter sake is by die leksikografiese hantering van samestellings 'n lae lemmatiseringsfrekwensie tot gevolg het. Daar is enkele ander aspekte wat ook beperkend inwerk op die moontlike opname van woordgroepstamme. Drie verdere beperkings word onderskei, te wete die semantiese aard van die meerderheid Afrikaanse samestellings, die alfabetiese ordeningsmetode wat in woordeboeke gevolg word en, derdens, die interaksie tussen die ortografie van Afrikaanse en die woordgebaseerde leksikografiese praktyk. Hieraan word vervolgens aandag gegee.

Die meerderheid Afrikaanse samestellings is endosentrië van aard. Tussen die onmiddellike stukke bestaan 'n verhouding van bepaler : kern. Die tweede onmiddellike stuk van endosentriëse samestellings is nie net die semantiese kern nie maar is ook die grammatiese kop van die konstruksie. Vergelyk in hierdie verband onder meer Bauer (1983) en Van Niekerk (1989). Tussen die onmiddellike stukke van endosentriëse samestellings bestaan daar gewoonlik 'n voorspelbaarder semantiese verhouding as tussen die onmiddellike stukke van ander samestellingstipes. Endosentriëse samestellings vertoon 'n hoër mate van semantiese deursigtigheid as bv. eksosentriëse samestellings.

Die endosentriëse aard van Afrikaanse samestellings het 'n bepaalde semantiese invloed. Omdat die tweede onmiddellike stuk die semantiese kern van die samestelling is, stem die betekeniswaarde van die tweede komponent in baie gevalle ooreen met dié van die woordvariant van die betrokke leksikale item. Slotstamme van endosentriëse samestellings vertoon nie dikwels 'n semantiese pluswaarde nie. Gevolglik is die makrostrukturele hantering van leksikale items wat 'n optrede as woord asook as tweede onmiddellike stuk van 'n endosentriëse samestelling het, gewoonlik beperk tot leksikale lemmas. Eerste stamme tree in endosentriëse samestellings as die semantiese bepalers op. By hulle word daar meer geredelik 'n semantiese pluswaarde aangetref wat slegs eie is aan die betrokke leksikale item se optrede as stam. Dit vra om 'n selfstandige leksikografiese bewerking.

'n Oorsig van die makrostruktuur van Afrikaanse woordeboeke gee gou daarvan blyke dat stamme veral as poststreeplemmas opgeneem word en dat daar betreklik min voorbeelde van prestreeplemmas is. Dit beteken dat dit veral stamme is wat die eerste onmiddellike stukke van samestellings of afleidings is wat lemmastatus kry, terwyl stamme wat die tweede onmiddellike stukke van samestellings of afleidings is, minder geredelik as lemmas opgeneem word.

Die semantiese waarde van die woordgroepstam wat as tweede onmiddellike stuk in 'n samestellende samestelling optree, oefen die grootste beperking uit op sy moontlike leksikografiese hantering. In sy optrede as 'n stam

wat die kern van 'n samestellende samestelling is, stem die semantiese waarde van 'n woordgroepstam meestal ooreen met die waarde wat hy het wanneer hy as vrye woordgroep optree. Wanneer die stam as bepaler in 'n samestelling optree, is daar meer geredelik gevalle waar dié stamvariant van die leksikale item 'n waarde vertoon wat nie eie is aan die optrede van die woordgroepvariant van die betrokke leksikale item nie.

Dit is nie net die semantiese gevolge van endosentrisiteit wat 'n rol speel by die keuse van woordgroepstamme as lemmas nie. Die eerste stam word bevoordeel deur sy alfabetiese fokusposisie. Omdat woordeboeke alfabeties georden is, trek eerste stamme makliker die aandag as potensiële lemmas. Dit is 'n nietaalkundige motivering wat wel 'n rol speel by die keuse van makrostrukturelemente. Hierdie motivering geld nie net stamme nie maar ook affikse. Woordeboeke bevat gewoonlik meer prefikse as suffikse in die makrostruktuur.

Morfologiese reëls met betrekking tot die vorming van samestellings dien as basis vir 'n verdere bevoordeling van die geredeliker opname van inisiële stamme bo finale stamme. Alhoewel die morfologie onderliggend aan hierdie beperking is, is 'n interaksie tussen ortografie en woordgebaseerdheid op die oppervlak die motivering van hierdie beperking. Waar die inisiële stam van 'n samestellende samestelling 'n woordgroepstam is, behou daardie stam sy vormlike vastheid ongeag of die finale stam ook 'n woordgroepstam is al dan nie: *Derdewêreldsiening* en *Derdewêreld-politieke siening*. Die feit dat die onmiddellike stuk *Derdewêreld-* 'n ortografiese eenheid is, lei daartoe dat dit ook as 'n morfologiese eenheid en dus as 'n gelede stam gesien word. Op grond van die vormlike kenmerke voldoen hierdie item aan die heersende kriteria vir opname as streeplemma. Waar 'n samestellende samestelling se tweede onmiddellike stuk 'n woordgroepstam is, word dié stam se stampersepsie versteur deur die tipiese woordgroepvoorkoms. Hierdie vormlike kenmerk, nl. dat die woordgroepstam nie 'n ortografiese eenheid is nie, en die heersende woordgerigtheid in die leksikografie lei tot die wanopvatting dat dit nie 'n afsonderlike gelede leksikale item is nie. Gevolglik val hierdie tipe leksikale item nie so maklik op as potensiële makrostrukturelement in die ekserpering van materiaal vir opname as lemmas nie.

4.3 Samestellende afleidings

Naas samestellende samestellings bied samestellende afleidings ook 'n optredeterrein vir woordgroepstamme. Volgens Combrink (1990: 68) het 'n samestellende afleiding twee onmiddellike stukke, te wete 'n stam en 'n affiks. Die leksikale item wat in die samestellende afleiding as stam figureer, tree daarbuite nie as woord op nie maar wel as woordgroep. Die stam van 'n samestellende afleiding is gevolglik altyd 'n woordgroepstam. Ook stamme van afleidings moet vir opname as streeplemmas oorweeg word. Eweneens moet woordgroepstamme wat in samestellende afleidings optree as potensiële lemmas oor-

weeg word. Vir die beoordeling van hierdie stamme word dieselfde kriteria aangewend as wat by samestellende samestellings geld. Tog is daar enkele tipespesifieke aspekte by samestellende afleidings wat om 'n afsonderlike bespreking vra.

By die vasstelling van subleksikale lemmas is dit uiters belangrik dat die leksikograaf vertrouwd moet wees met die woordvormingsprosesse van Afrikaans. Die woordgroepstam van 'n samestellende afleiding moet by 'n morfologiese analise deurgaans as geheel as 'n onmiddellike stuk van die samestellende afleiding hanteer word. Die affiks wat die ander onmiddellike stuk is, verbind tydens woordvorming met die woordgroepstam en nie met een van die stammorfeme wat 'n uiteindelijke stuk van die samestellende afleiding is nie.

In die oorweging van subwoordelike leksikale items vir moontlike opname as subleksikale lemmas, bied samestellende afleidings bepaalde probleme. Bewyse van die bestaan van dié probleme is gelukkig nie volop nie. Die WAT bevat wel sulke gevalle waar die opname van 'n deel van 'n samestellende afleiding as streeplemma berus op 'n foutiewe onmiddellikestukverdeling aan die kant van die leksikograaf. Dit lei daartoe dat die onderdele van sulke samestellende afleidings op 'n taalkundig onaanvaarbare manier aangebied word. Vergelyk in hierdie verband bv. WAT VI se lemma **-kleppig** en WAT VII se lemma **-koppig**:

-kleppig "Eindeel, bestaande uit *klep* en die agterv. *-ig*, van samestellende afleidings wat ..."

-koppig "Eindeel, bestaande uit *kop* en die agterv. *-ig*, van samestellende afl. ..."

As gevolg van gebrekkige morfologiese insig is dit wat hier as lemmas aangebied word nie leksikale items van Afrikaans nie. Trouens, dit is fiktiewe bousels wat geen eenheidsoptrede in gelede woorde het nie en dus geen aanspraak op lemmastatus het nie. Hierdie elemente is nie eers die sg. "eindele" van samestellende afleidings nie. Die struktuur van samestellende afleidings waarin **-kleppig** en **-koppig** optree se onmiddellikestukverdeling lewer daarvan bewys dat die affiks *-ig* telkens die "eindeel" is. Die samestellende afleiding **eenkleppig** bestaan dus uit die woordgroepstam **eenklep-** plus die affiks *-ig* en **driekoppig** bestaan uit die woordgroepstam **driekop-** en die affiks *-ig*.

Die onmiddellikestukverdeling lewer daarvan bewys dat daar in 'n samestellende afleiding sterker onderlinge kohesie tussen die komponente van die woordgroepstam bestaan as tussen die afleidingsaffiks en die laaste gedeelte van die woordgroepstam. Binne 'n onmiddellike stuk bestaan 'n groter onderlinge samehang as tussen uiteindelijke stukke wat nie tot dieselfde onmiddellike stuk behoort nie. 'n Kombinasie van uiteindelijke stukke wat nie tot dieselfde onmiddellike stuk van 'n samestellende afleiding (of samestellende samestelling) behoort nie, het nie leksikale-itemstatus nie en kan nie vir opname as

subleksikale lemma oorweeg word nie. 'n Mate van vormlike ooreenkoms met die woordoptrede van 'n ander leksikale item (bv. koppig x -koppig) mag die leksikograaf nie hier mislei om so 'n nie-onmiddellike stuk van 'n samestellende afleiding/samestelling as lemma op te neem nie.

5. *Perspektief*

Die leksikale-itemstatus van die woordgroepstamme van samestellende samestellings en samestellende afleidings kan ook 'n ander perspektief bied op die moontlike leksikale-itemstatus van die ooreenstemmende woordgroepe. Die vraag moet gevra word of die tweede onmiddellike stukke in samestellende samestellings soos die volgende nie die stamvariant van 'n leksikale item is wat 'n verdere optredemoontlikheid, nl. as woordgroepvariant, het nie: **tweedevlak plaaslike regering, eiesake staande komitee, langtermyn oortrokke fasiliteite, hoëpenetrasie geleide missiel**. Uit die optrede van hierdie woordgroepstamme blyk dit dat hulle leksikale items uit eie reg is. In baie van die gevalle is daar geen semantiese verskil tussen stam en woordgroep nie en moet stam en woordgroep as variante van dieselfde leksikale item gesien word.

Vir die leksikograaf bied die woordgroepstamme van samestellende samestellings en samestellende afleidings die geleentheid om aan 'n ander tipe subwoordelike leksikale item lemmastatus te gee. Maar belangriker as dit: die verhouding tussen woordgroepstam en woordgroep dwing die leksikograaf om die bestek van meerwoordige lemmas aan te pas. Talle items wat voorheen as kollokasies beskou is en hoogstens as sitaatmateriaal in woordeboekartikels opgeneem is, kan nou na lemmastatus en dus volwaardige makrostrukturele erkenning streef.

Verwysings

- Bauer, L. 1983. *English Word-formation*. Cambridge: Cambridge University Press.
- Combrink, J.G.H. 1990. *Afrikaanse morfologie*. Pretoria: Academica.
- De Villiers, M. e.a. 1987⁶. *Nasionale Woordeboek*. Kaapstad: Nasou.
- Gouws, R.H. 1989. *Leksikografie*. Kaapstad: Academica.
- Gouws, R.H. 1989a. Setsels as makrostrukturelemente van Afrikaanse woordeboeke. *S.A. Tydskrif vir Taalkunde* 7(2): 59-67.
- Gouws, R.H. 1990. Vaste uitdrukkings as multileksikale lemmas in verklarende Afrikaanse woordeboeke. *Tydskrif vir Geesteswetenskappe* 30 (4): 265-283.
- Ponelis, F.A. 1989. Leksikale elemente. Botha, T.J.R. (Red.). 1989. *Leksikografie en Leksikologie*: 45-51. Pretoria: Serva.
- Schoonees, P.C./F.J. Snijman/D.C. Hauptfleisch (Reds.). 1950-1983. *Woordeboek van die Afrikaanse Taal*. Pretoria: Staatsdrukker.
- Van Schalkwyk, D.J. 1973. Enkele gedagtes i.v.m. idiomatiese uitdrukkings. *Klasgids* 7(4): 16-24.

- Van Niekerk, A.E.** 1989. *Die leksikografiese hantering van komposita*. Ongepubliseerde M.A.-skripsie. Universiteit van Stellenbosch.
- Wiegand, H.E.** 1983. Was ist eigentlich ein Lemma? Wiegand, H.E. (Red.). 1983a. *Germanistische Linguistik* 1-4/82: 401-474. Hildesheim: Georg Olms Verlag.